

SOFISTIČKO BJESNILO ATINE: OBRAZOVANJE ZA POLIS – U ČEMU JE PROBLEM?

Pregledni naučni rad

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13138640>

Ana Galić

Udruženje Sofia
ana.galic.bl@gmail.com

U ovom radu ćemo se vratiti u antički polis i sagledati kakva je bila situacija među građanima Atine koju je tada zahvatio talas demokratije i kako se ideja obrazovanja, posađena upravo tad, počela razvijati među njenim najznačajnijim nosiocima – sofistima. Proćićemo kroz sofistička učenja te utvrditi na koji način su sofisti uticali na izgradnju mladih Atinjana, te koja je njihova zasluga u dodjeljivanju baklje obrazovanja svakome ko je to sebi mogao priuštiti, bez obzira bio on dio aristokratskog društva ili ne. Naš rad će se usredsrediti na ukazivanje sofističkog uticaja u prelasku sa klasičnog ka demokratskom obrazovanju i isticanje za taj period novih i drugačijih nauka: retorike i političke nauke.

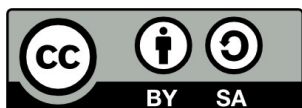
Ključne riječi: sofisti, obrazovanje, retorika, političke nauke, demokratija

1. Uvod: Od filozofije do retorike

Želja za pobjedom, a ne želja za spoznavanjem istine, obilježila je rad sofističke škole. Filozofija je nauka koja teži za istinom, tvrde filozofi poput Platona i Aristotela, ili je bar nauka koja traga za prvim načelima svega postojećeg, kao što su to dokazivali presokratovci, a retorika je nauka koja obezbjeđuje pobjedu u ratu riječima. Pomenuti izum¹ se pripisuje dvojici Sicilijanaca Koraksu i Tisiji² u prvoj polovini petog vijeka prije nove ere i osnovna mu je karakteristika uvjeravanje, moć uvjeravanja i ubjeđivanja. Kod Guthriea čitamo na šta to liči: kao kada šminkom prikazujemo tijelo da je zdravo, a u stvari nije, jer se nije okrenulo tjelovježbi, gimnastici, te steklo zdravlje na način na koji se jedino i može steći, tako da je ovakva nauka davala izgled činjenica koje to u stvari nisu bile, privida, a ne stvarnog stanja stvari. Sofisti su svojom retorikom zamje-

1 W. K. C. G U T H R I E, POVIJEST GRČKE FILOZOFIJE, KNJIGA III, SOFISTI – SOKRAT, Preveli Juraj Bubalo, Branko Malić i Zora Posinovec (Zagreb: Naklada Jurčić, 2006.), 171.

2 Dva najvažnija argumenta koja nam dvojica Sicilijanaca ostavljaju jesu uvjeravanje da manji i slabiji u duelu sebe može opravdati baš tom činjenicom, te da ne postoji šansa da se usudio napasti većeg od sebe; a drugi je slučaj kada se optuženo pravda time da je preuzeo bilo kakvu radnju on bi bio prvi koji bi se našao pod sumnjom i samim tim ne postoji šansa da se odvažio na takvo nešto.

njivali zakone i pravdu neophodne da bi jedno demokratsko društvo zdravo funkcionisalo. Reći i nešto drugačije osim pogrda kada su sofisti u pitanju jeste izazovno. Ne pomaže mnogo činjenica da je malo šta ostalo sačuvano kada su djela i filozofa i sofista u pitanju iz tog perioda, a isto tako sofistima ne ide u prilog što su ih uticajem nadjačali njihovi filozofski savremenici Platon i Aristotel, koji su se svojski potrudili da se njihovi radovi marginalizuju. Platon je posebno naučavao zabranjivanje proučavanja bilo čega što su sofisti podučavali. Ono što se zna jeste da sofisti nisu ni polagali računa da kroje neke velike filozofske priče, niti su ih zanimale „studije za budućnost“³, odnosno razvijanje naučnih teorija, njih je jedino zanimala sadašnjost i kako se u tom vremenu „snaći“, te zaraditi dovoljno novaca od svoga rada. Takav rad do tada se nije naplaćivao s obzirom da aristokratija nije gubila vrijeme sa nekim nepoznatim pridošlicama u njihovoj rodnoj Atini, a i ko bi mogao da ih nauči nečemu u čemu su oni sami odvajkada bili bolji, te su se filozofi i filozofsko obrazovanje koje je tada smatrano dijelom visokog obrazovanja dijelilo samo sa onima koji su to svojim porijeklom i zasluživali.

Retorika je sasvim sigurno obilježje jednog demokratskog uređenja, koja mijenja dotadašnji zakon sile, a sofisti su bili ti koji su ponijeli na sebe ulogu njenih najvažnijih predstavnika. Tiraniju smjenjuje demokratija i tada nastaje slobodan prostor u koji ulijeću sofisti sa svojom retorikom, te tako retorika i demokratija postaju dva lica istog novčića. Retorika nije mogla zaživjeti za vrijeme tiranije. Ono što je (ponajviše) Platona šokiralo jeste upravo isticanje vjerovatnosti spram istine, kada je retorika i sofističko podučavanje bilo u pitanju, tj. temelj retorici je bila vjerovatnost, uvjerljivost, ništa slično poput filozofskih pojmova kao što su istina i znanje. Da zlo bude veće, odgovornosti su se potpuno odricali, pa se retoričara učitelja nije moglo smatrati krivim ukoliko bi se njegov učenik latio nekog zlog poslovanja, jer učitelj nema ništa sa tim, što je za Platonovog Sokrata koji je naučavao vrlinu ili arete kao temelj bilo kakvog znanja bilo prosto nepojmljivo.

Kako su se ovi stranci snašli u Atini, kako su se domogli njenog blaga i kako su raspodijelili znanje kojim su gordo raspolagali njenim mladim građanina, istražićemo u redovima pred nama.

2. Bogata Atina i preimućstvo sofista

Klasično obrazovanje antike je podrazumijevalo obučavanje mladića u disciplinama: muzike, književnosti i gimnastike, elementarni stadij. Nakon toga razvoj mladića je usmjeravan samo u jednom pravcu – obučavanju za rat. Preciznije rečeno, ukoliko uzmemo Platona i Aristotela za primjere učitelja klasičnog obrazovanja, Platonu ćemo pripisati podučavanje matematiki, a Aristotelu deduktivno zaključivanje⁴. Obrazovanje u ovom filozofskom smislu je značilo pripremanje mladića za spoznavanje istine, odnosno za ljubav prema mudrosti. Uporedo sa savladavanjem neophodnih vještina potrebnih za sticanje novih znanja, mladići bi se obučavali i u onom za Platona najvažnijem segmentu obrazovanja – vrlini. Najvažnija teza koju je Platon postavio ovdje jeste da se vrlini ne može podučiti. Obrazovanje po Platonu treba da transformiše učenikovo čitavo biće, ne da se služi pukim prenošenjem znanja od učitelja na učenika. Učenik se anamnezisom podsjeća šta je to život u vrlini i da je on moralan.

Da bismo se uputili u atmosferu koja je vladala Atinom kada su sofisti upravo stupali na scenu možemo se podsjetiti u jednoj povratnoj rečenici koju je Anit uputio Sokratu na upit o sofistima i njihovoj tvrdnji da podučavaju vrlini, a ta je: *u ime Herakla, Sokrate, šuti! Neka niko od mojih ne ide ovim ljudima kako ga ne bi oštetili*. Iako je ova rečenica, reklo bi se, bila izraz cjelokupnog atinskog življa, ipak nije bilo tako. U pitanju je bio samo tradicionalni dio stanovništva. Preostali dio koji su sačinjavali mladi svih društvenih slojeva i došljaci, a to su prvenstveno sofisti, nije se s ovakvim konstatacijama slagao, niti je mislio na ovaj način. To je bio period rasta demokratije u Atini.

Demokratija u Atini je bila najplodnije tlo za pripremu mladih ljudi, bilo kojeg porijekla, što su kako se čini uveliko iskorištavali sofisti, upravo za dalji rast i razvoj, kako u trgovinskom, tako i u obrazovnom smislu. Priprema mladića za rat postaje sekundarni cilj, bar za Atinjane. A sofisti su uočili priliku. Obučavali su mladiće u retorici ponajprije, za koju su mladi smatrali izvorom sve moći, slave i bogatstva. A pored retorike, nauke kojima su vladali sofisti bile su i matematika, astronomija, književna kritika i naravno politička nauka. Platon je možda i bio taj kojem su sofisti

3 W. K. C. G U T H R I E, POVIJEST GRČKE FILOZOFIJE, KNJIGA III, SOFISTI – SOKRAT, 172.

4 Više o zasnivanju liberalnog obrazovanja pogledati u: Bruce A. Kimball, Sarah M. Iler, „Isocrates: The Founding and Tradition of Liberal Education“, u *A History of Western Philosophy of Education: In Antiquity, Volume 1*, Edited by Avi I. Mintz (Great Britain: Bloomsbury Academic, 2021.), 97-118.

najviše smetali, pa se zato zadržavamo upravo na njemu. Bilo bi prenatlaženo reći da je njegov anamnezis i skovan kako bi svoje učenike zaštitio od tog novog pomodarskog podučavanja političkoj vještini kojim su sada sofisti ovladali, ali da li je to prenatlažavanje ili upravo činjenično stanje demokratske Atine.

Sam naziv sofista je u 8. i 7. vijeku prije nove ere označavao mudraca, znalca i tako su ih Homer i Hesiod tretirali. Sa Herodotom i novijom historije, otpočinje prelazak značenja termina sofist na učitelj. To je bio period presokratika. Kod Diogena Laertija⁵ čitamo da je ljubitelj mudrosti filozof, a da je drugi naziv za to isto sofist, ali sofist je označavao i pjesnika. U suštini, termin sofist označavao je naučenjaka i mudrog čovjeka. Kako smo onda došli do tumačenja Hernyija Sidgwicka da su sofisti bili buljuk šarlatana koji se pojavio u Grčkoj u petom vijeku prije nove ere? Pa, umnogome zahvaljujući djelovanju samih sofista i naravno zahvaljujući brojim Platonovim dijalozima, u kojima je Platon odredio položaj jednog sofiste – to je plaćeni stranac koji je putovao Grčkom u potrazi za bolje plaćenim poslom – podučavajući mlade ljude u vještinama koje su tada bile tražene.

Ukoliko je Platon bio idealista, a jeste, sofisti su bili materijalisti. Ovdje se opet moramo pozvati na kontraargument koji sam Platon iznosi u *Državi*, a taj je kada navodi da „da se u duši svakoga čovjeka nalaze i sposobnost i organ za učenje“⁶, odnosno da je obrazovanje kao ideal univerzalno i dostupno svima, baš neposredno nakon što je prozvaio te iste sofiste koji po njemu *slijepim očima usađuju vid*. Sofisti su takođe shvatili da je univerzalno obrazovanje bilo znak napretka, u jednom demokratskom društvu kakva je tad postajala Atina. Ipak, reći da društvo Atine tog vremena svoju divergentnost duguje samo demokratiji bilo bi pogrešno. Naime, svaki Atinjanin samim tim što je Grk bio je nosilac antagonističkog duha svojih predaka, ma bilo to takmičenje u fizičkoj sposobnosti, ratovanju ili pak nekom

umjetničkom ili intelektualnom umijeću. Druga polovina petog vijeka prije nove ere pogodovala je sofistima, to je tačno. Već tada su se sofisti kanonizovali kao vodeće figure u ovladavanju pa hajmo rizično reći upravo vrlinom. Šta bi tada bila vrlina ako ne upravo sposobnost lijepog govora, mudrog govora, uvjerljivog govora o bilo kojoj temi, a ko li drugi no sofisti su bili ti koji su bili najvještiji u navedenim naukama. Na neki način sofisti su izokrenuli *aristoi* i omogućili ga dostupnim svima ljudima koji su bili u stanju da uče zajedno sa njima.⁷ Više nije bilo zatvorenih krugova oko učitelja kojima su mogli pristupiti samo nasljednici aristokratskog porijekla. Dinastije koje su se svim silama trudile da njihovi potomci nastavljaju sa dokazivanjem da su oni najbolji od najbolji, bilo to u fizičkim ili intelektualnim vještinama, upravo su obrazovanjem u istim omogućavale aristoiima da se kultiviraju i množe, ali naravno, samo na osnovu statusa, odnosno porijekla i bogatstva.

Sofisti kao preteče i filozofije obrazovanja i pedagogije su se obraćali i aristoiima i dinastijama, ali i običnim ljudima jednako kao i strancima. Iako nema konkretnih knjiga ili tekstova koji bi se zvali obrazovnim, u ovom današnjem smislu riječi, poput udžbenika ili priručnika, a da su ih napisali sofisti, postoje uputstva na različite teme koja su sofisti sastavljali za svoje učenike. Zajedničko im je svima da su pridavali značaj govoru i da su sposobnog učenika smatrali onoga koji bi mogao da dobro govori o temama vezanim za određenu oblast za koju se opredijelio da sluša i uči. Ali ipak, jedna nauka jeste bila najvažnija od svih. Steći političku vrlinu bio je glavni cilj sofističkog podučavanja. I u tome i jeste bila najprivlačnija stvar u vezi sofista, njihova priprema za političko učestovanje.

3. Koga zanima istina?

Pa onda možemo postaviti i pitanje: da li su sofisti bili filozofi? Na to pitanje odgovor daje Trevor Curnow⁸. Protagonista se verifikuje na osnovu više izvora kao prvi sofist.

5 Patricia O'Grady, „What is a Sophist?“, u *The Sophists: The Introduction*. Edited by Patricia O'Grady. (London: Bloomsbury, 2008.) od strane 25. nadalje

6 Platon, *Država*, 518 c

7 O tome da demokratija nije „kriva“ za antagonističko takmičenje građana cijele Grčke, a naročito građana Atine kao najreprezentativnijeg grada kada su u pitanju bila takmičenja svih karaktera, pogledati u: Marc Munn, „The Sophists between Aristocracy and Democracy“ u (*Cambridge Companions to Philosophy*) *The Cambridge Companion to the Sophists*, Edited by Joshua Billings, Christopher Moore (United Kingdom : Cambridge University Press, 2023.) od strane 69.

8 Trevor Curnow, „Were the Sophists Philosophers?“, u *The Sophists: The Introduction*. Edited by Patricia O'Grady. (London: Bloomsbury, 2008.), 325. strana

Stekao je obrazovanje u filozofiji u rodnoj Abderi i zatim je došao u Atinu. Tu je narednih 30 godina podučavao za novac. Problem nastaje u definisanju same riječi mudrost i ko je taj ko je njome ovladao, tako da ako se vratimo korak unazad na presokratovce, kada je termin filozof i skovan od strane Pitagore, ni sami presokratovci nisu imali nijednu zajedničku crtu, odnosno predmet interesovanja koji bi ih sve ujedinio u filozofe. Čak su vodili porijekla iz raznih dijelova Grčke. Ipak, zainteresovanost za argumentaciju i retoriku je bilo ključna u odvajanju sofista od svojih pret-hodnika plus još jedna stvar: otvoreno su zagovarali da ih istina ne zanima. Dakle, potraga za istinom kao kod ostalih filozofa nije postojala, naplata za svoje podučavanje takođe je bila nešto drugačije u odnosu na ostale škole filozofije, iako su oni morali zarađivati za život, pošto nisu bili aristokratija, i možda i najubjedljivije, a najjednostavnije objašnjenje jeste: dok je filozofe zanimalo znanje, sofiste je samo zanimala pobjeda⁹. Istinom se bavila filozofija, pobjedom u raspravama retorika. Te dvije oblasti duha su se vremenom iskristalisale kao vodeće u nastavku obrazovanja mladića nakon sticanja elementarnih znanja u toku djetinjstva.

Zajedničko svim sofistima jeste da su pridavali značaj govoru i da su sposobnog učenika smatrali onoga koji bi mogao da dobro govori o temama vezanim za određenu oblast za koju se opredijelio da sluša i uči. Iako se sama retorika kao disciplina osniva kasnije, govorničku vještinu sofisti su uspjeli nametnuti u svakodnevnom vladanju jezikom i primjeniti je i na psihologiju, filozofiju, gramatiku, umjetnost, politiku i religiju. Umijeće govora ili ubjeđivanja bila je toliko bitna da se mjerila sa lijekovima koje doktori propisuju radi izlječenja raznih bolesti (ili da se izazove smrt).¹⁰ I stoga i jeste bilo opravdano smatrati sofiste profesionalcima, učiteljima ili profesorima. Platon jeste najzaslužniji za bacanje ljage na ime sofist, ali nije bio

jedini, samo je bio najzvučniji. Razlog tome je i sljedeći. Racionalizam koji je pratio sofiste nije bio usamljen, nego praćen sa onim mnogo opasnijim odlikama duha, upravo onim zbog kojih Atinjani i jesu postali razjareni. To su bile skepsa i nepoštovanje bilo kakvih autoriteta. Pretresimo im učenja na kratko. Dovodeći u pitanje vjerovanje u bogove u koje su do tada Atinjani tradicionalno vjerovali, to nije moglo proći neopaženo. Svaki filozof koji je pisao imao je kritički osvrt na religiju, a sofistička retorika je predstavljala veliki program sekularizacije. Protagora je najbolji primjer: svoju knjigu *O Istini*, Protagora započinje govoreći da o bogovima ne zna ni da li postoje ni da li ne postoje niti kakvog su oblika. Gorgija tvrdi da nema nikakve božanske sile iza religije – sve je to proizvod govora u kombinaciji sa tendencijom duše ka vođenju greškama ili krivim navođenjem. Bog je puki produkt retorike. Kritija¹¹ je najnemilosrdniji. Postoje tri stanja, po Kritiji, čovječanstva: prvi stadij je kada su ljudi živjeli kao životinje, te je najjači zaposjedao najviše plijena i sl. Drugi stadij je kada su uvedeni zakoni, da bi se ljudi pomirili i doveli u stanje reda. Ljudi nisu poštovali zakone. Onda, na kraju, u trećem stadiju dolazi izmišljanje bogova, te odmazde od istih kako bi se ljudi počeli bojati kršenja zakona. Ovaj falibilizam Gorgija objašnjava ovako: čovjek bi trebao da se sjeća apsolutno svega što je doživio kako bi znao šta je istina, ali nije tako, stoga on ima mišljenje o nečemu, a ne znanje same istine. Zato ni ne postoji istina, nego samo mišljenje. Sofisti nisu ostali dužni ni drugim oblastima duha. Gorgija¹² piše o poeziji te da ona nije produkt Muza nego uvjeravanja. Zbog toga je bitno poznavati poeziju i znati je tumačiti, jer ćemo tako uspjati lako ovladati i samim ljudima i ljudskim emocijama. Jer i čitava umjetnost se zasniva na emocijama. I kao što vidimo, glas koji je bio sofiste da ne poštuju autoritete je opravdan – nepoštovanje koje nije isključivalo ništa, pa ni roditelje, ni političare, a

9 Isto, 334.

10 Ipak, reći za sofiste da su imali znanje o svemu bilo bi previše. Njihova slaba tačka, uslovno rečeno, jeste bila prirodna nauka, ili sve one nauke koje nisu uključivale razvoj ljudskog društva i civilizacije, odnosno kosmologija i astronomija. Više o sofističkom racionalizmu pogledati u: W. K. C. G U T H R I E, „Što je sofist“ u *POVIJEST GRČKE FILOZOFIJE, KNJIGA III, SOFISTI – SOKRAT*, Preveli Juraj Bubalo, Branko Malić i Zora Posinovec (Zagreb: Naklada Jurčić, 2006.), 27-50.

11 Za detaljniji opis sofističkog djelovanja u Atini pogledati: M.R. Engler „The Sophistic Movement and the Frenzy of a New Education“ u *A History of Western Philosophy of Education: In Antiquity, Volume 1*, Edited by Avi I. Mintz (Great Britain: Bloomsbury Academic, 2021.), 31-53.

12 O tome kako maestralno Gorgija čini pobjedu slabijeg argumenta nad jačim pogledati u: S.J. Murray, “In Praise of Persuasion: Gorgias’s *Encomium of Helen*,” *Critical Sense: A Journal of Political and Cultural Theory*, vol. 8, no. 1 (2000): 51–81

po Atinjane najkontroverzniji razlog jeste nepoštovanje spram tadašnje teologije. Dovodeći u pitanje vjerovanje u bogove u koje su do tada Atinjani tradicionalno vjerovali, to nije moglo proći neopaženo, pa su sofisti vrlo brzo došli na veoma zao glas.

Tu dolazi Sokrat i njegovo učenje o vrlini. Sokrat je nazivao sofistička predavanja prostitucijom, jer su oni bukvalno prodavali svoj um isto kao što se prodaje tijelo, svakome ko je imao pare da ih plati, a to doznajemo od Ksenofona, a ne od Platona, piše Guthrie. I nije bio problem što su sofisti podučavali za novac, plaćani su bili i pjesnici i umjetnici za svoj posao, nego što su podučavali bilo koga ko je htio i imao novaca tzv. arete ili već pominjanoj vrlini. To je sada u demokratiji bila građanska vrlina. Veoma bitno je sada uočiti postojanje dva različita gledišta na *nomoi* ili zakone koji odlikuju demokratsku Atinu, onu Atinu koja je preživjela ratove, obogatila se i usredsredila se na kulturu i društvo, ne više na prirodu i dešavanja koja isključuju čovjeka. *Nomos* je uključivao i značenje zakona, ali i značenje morala, ono što pravo nameće kao ispravno, ali i ono što je moralno. Međutim, ta vrsta podvojenosti koju će do kraja svoga života podučavati Sokrat, te njegov učenik Platon, ne postoji kod sofista i oni prave rez, opasan i brz, a po posljedicama dugoročan, a taj je da se pravo može nametati u ime *nomosa* kao sastavni dio tradicionalne Atine, ali moral ne.

Vratimo se časkom u samu Atinu i pogledajmo kako izgledaju sofistička predavanja. Platonov Protagora¹³ nam otkriva detalje jednog takvog predavanja: Kalijina kuća bila je mjesto gdje su sofisti držali predavanja. Cijena ulaznica su bile pola drahme, dvije ili četiri po jednom predavanju. Takmičenja u čitanju govora su postala sastavni dio takvog svakodnevnog života, zajedno sa takmičenjima koje su organizovali i pjesnici, muzičari ili atletičari. Glavna stvar svih njihovih predavanja jeste bitka riječi – retorika jeste bila glavna vještina kojoj su se svi trebali priučiti, a poučavanje u nekoj Sokratovoj arete je bilo krajnje

nezanimljivo i nepotrebno. I tako sofista poprima sljedeću definiciju: „onaj koji je ovladao umjetnošću pravljenja pametnih govornika“¹⁴. I tada dolazi Sokrat koji nastavlja da podučava onome što je smatrao da je valjano, a to je da je prvi uslov za politiku pravednost, a onda i umjerenost. *Dikaion* je na grčkom značilo biti pravedan. Međutim, u filozofskoj diskusiji između Sokrata i Trazimaha, mi saznajemo kakav je stav sofista po pitanju pravednosti, a time i Sokratove vrline. Trazimah¹⁵ tvrdi da je biti nepravedan korisnije po pojedinca nego biti pravedan, jer mu donosi više koristi. Zasluge za pravednost čine čovjeka nepravednim, a čovjek koji se vješto privikao da čini zlo i da prolazi nekažnjen cijeloga života glumeći integritet, taj je pravedan. Stoga je najvažnije *izgledati* pravedan, a ne *biti* pravedan. Dakle, Trazimah zaključuje, savršeno pravedan čovjek nikada ne smije imati zaslugu za svoju vrlinu. I zato je u jednom momentu prevagnulo mišljenje poput onog koje je dao Aristofan. Aristofan¹⁶ je za sofistu, sofiste ili za njihov uslovno rečeno pokret, ukoliko ih povežemo sa bar jednom odlikom u jednu učeničku zajednicu, vezivao ateizam i propadanje društva, posebno mladih ljudi. Nije tu ni Aristotel¹⁷ poštedio sofiste potkačujući ih recimo u *Metafizici*, Protagoru posebno, iako sam sebe opominje i govori da je suludo pridavati značaj *mnenjima* i *tlapnjama onih što se između sebe prepiru*, prozivajući ih dvoumljicama a njihovo učenje dvoumljem, zbog toga što jednu te istu stvar mogu učiniti i dobrom i zlom, u zavisnosti od trenutka i potrebe koja im se nameće, ne vodeći uopšte računa o tome da li je to istinito. A potraga za istinom jeste prava filozofija, po Aristotelu.

Vratimo se na demokratiju i Perikla kojeg je izabrao demos i za koji je Perikle stekao ogromno javno bogatstvo. Perikle je naučavao o jedinstvenoj Heladi, o velikoj Atini, koja to i jeste bila i postala. Perikle je stekao ogromno bogatstvo za koje je podučavao da je narodno i da ga narod treba zadobiti, a to je omogućavao javnim radovima i isplatama onima koji su se prijavljivali na te radove. U

13 Prije nego što utvrdimo kako su sofisti dospjeli na zao glas, potrebno je prikazati i drugu stranu. Pa tako u Platonovom *Protagori* možemo pročitati na koji način je Atina pod vodstvom Perikla postala grad mudrosti i jedinstva, sa sofistima kao njenim nosiocima, ravnopravnim sa „pravim filozofima“. (Platon, *Protagora*, 337d)

14 W. K. C. G U T H R I E, *POVIJEST GRČKE FILOZOFIJE, KNJIGA III, SOFISTI – SOKRAT*, Preveli Juraj Bubalo, Branko Malić i Zora Posinovec (Zagreb: Naklada Jurčić, 2006.), 43.

15 „Trazimahov argument“ glasi da je pravedno ono što koristi jačemu. Platon, *Država*, 338 c

16 Umjesto Eshila imamo Euripida, govorio je Aristofan, a on piše o preljubi, incestu, prevari i sl.

17 Aristotel, *Metafizika*, 106 2b, 20-30

takvom okruženju su i roditelji i mladići atinskog polisa shvatili da je njihova šansa stigla i da se mogu uključiti u aristoe ili tadašnju elitu i moćnike tako što će platiti da ih se podučiti istim onim vještinama koje su do tada bile rezervisane samo mladićima koji su poticali iz bogatih porodica. Tada na scenu stupaju sofisti, naintelektualniji nosioci mudrosti, poput Protagore i Trazimaha. Sofisti su podučavale mlade da odnose pobjedu u raspravama na bilo koju temu i u tome su bili nevjerovatno dobri. I eto novog sloja prerađenih aristoa, to su bili kalos-kagatosi – i lijepi, ali i dobri mladići¹⁸. Potvrdu o stvaranju nove elite nalazimo u Platonovom *Lahetu*¹⁹, gdje Sokratovim ustima Platon vjerovatno ironično govori da jedino sofisti mogu učiniti bilo koga kaloskagatosom i da to čak i garantuju, odnosno da jeste moguće usaditi tako ciljanu vrlinu odnosno arete za koju Sokrat i Platon odgovorno tvrde da se ne može podučiti.

Kako ovakvo okruženje i atmosfera utiče na mlade ljude Atine? Nesumnjivo je da su sofisti lijepo zarađivali u odnosu i na filozofe i na umjetnike i na zanatlije, pa i na državnike i da su im prihodi bili nesrazmjerno veliki, pogotovo Protagori, Zenonu i Gorgiji²⁰, ali novac nije bio glavni razlog kojim su se mladi opili pod uticajem sofista. Vrijednost retoričke vještine i političkog uticaja koji su sofisti uspijevali podučiti svoje učenike je bila neprocjenjiva i daleko važnija od bilo koje sume novca. Arete je za sofiste baš kako su i obećali postala nešto što se može podučiti, a upravo je ona bila taj cilj kojem su mladi težili. Steći intelektualnu arete postalo je daleko važnije od bilo kakvog dokazivanja u gimnazionu i koliko si moćan i jak

stekavši fizičku arete. Glavna mjesta dešavanja su postale dnevne muške sobe, *andrones*, a onaj ko bi u toku njihovih rasprava odnosio pobjedu postajao bi slavan. Ovakvu vještinu Platon u *Sofistu*²¹ naziva *agonistike* ili atletika debate, rasprave. Sa Gorgijinim²² početkom podučavanja atletika debate koja je do tada još iole imala i neku širu upotrebu po građane Atine, te je mogla svima biti od koristi, pogotovo kada je poznavanje i primjena zakona u pitanju, svodi se sada na lično usavršavanje i njegovanje kulta ličnosti.

Stoga, kritika ovakvog načina obrazovanja mladih ipak nalazi oslonac za sve više i više pristalica. Iako lako uviđamo mogućnost kritike sofističkog pristupa odgajanju tadašnjih mladića, ne treba se zadržavati na traganju za krivcem ili krivcima zbog nepostignutog cilja, a taj je da se građani Atine ipak spasu nadolažeće propasti, nakon nagonilanog bogatstva i predstojećih međusobnih poliskih ratova. Zagovarati odgovornost ovdje je ključan aspekt koji nam učeni ljudi Atine, prije svega Sokrat i Platon (i Aristotel) spočitavaju. A kada je sofistički pokret u pitanju odgovornost²³ podrazumijeva preuzimanje temeljne istrage šta je sve uslovljavalo život u Atini u 4. i 5. vijeku prije nove ere, te osloniti se na stanje obrazovanja danas, na ono šta se uzima kao neizmjenjivo, a šta zahtijeva akciju i izmjenu identiteta.

3. Zaključak: Poslije sofista

Iz svega navedenog možemo zaključiti: „U Ateni sredinom petog stoljeća biti djelotvoran govornik bilo je ključno za imati moć.“²⁴ I za tu moć sofisti su davali garanciju. Ukoliko se bilo kako mogu definisati sofisti, to je

18 Nekada se može prevesti i sa plemenit i dobar, ali poenta jeste da je sebe tako doživljavala ta „nova“ elita demokratske Atine (*Cambridge Companions to Philosophy*) *The Cambridge Companion to the Sophists*, Edited by Joshua Billings, Christopher Moore (United Kingdom : Cambridge University Press, 2023.), 81.

19 Platon, *Lahet*, 186 c

20 Gore imenovani su zarađivali tadašnjih atinskih 100 mina i time se uvrštavali u najplaćenije učitelje svog vremena, svo do recimo Isokrata koji je svoj čas naplaćivao 10 mina. Za razliku od njih poređenja radi, Sokrat je za sebe govorio da je uspijevao zaraditi tek jednu drahmu tokom svojih predavanja. Vrijednost jedne mine bila je 100 drahmi, a deset mina je vrijedilo 1000 drahmi, dakle 100 mina je predstavljalo 10000 drahmi. Koliki je to iznos govori i činejnica da je jedna luksuznija kuća u Atini koštaća između 20 i 30 mina. *The Cambridge Companion to the Sophists*, 2023. 82-83.

21 Platon, *Sofist*, 231 e

22 Platon navodi da je Gorgija mogao podučiti bilo koga da odnese pobjedu u bilo kakvoj političkoj raspravi koja se može zamisliti. Platon, *Gorgija*, 452 e

23 O odgovornosti kao principu koji je primaran u filozofiji obrazovanja pogledati više u: Stengel, Barbara L. *Responsibility: Philosophy od education in practice*. Great Britain: Bloomsbury Academic, 2024.

24 *A History of Western Philosophy of Education: In Antiquity, Volume 1*, Ed. by Avi I. Mintz (Great Britain: Bloomsbury Academic, 2021.), 43.

da su oni bili učitelji uvjerljivog govora i to govora pred širokim narodnim masama. Uticaj sofističkog učenja seže veoma daleko u budućnost, preko rimskih *artes liberales*, te Isokratovog uticaja na Cicerona, preko srednjeg vijeka i skolasticizma, skroz to renesanse i reinterpretacija nekadašnjih sofističkih učenja koja se održavaju i danas.

Ipak, danas je značenje sofista uglavnom zadržalo gorak ukus u ustima. Sofisti su bili dostupni samo onima koji bi mogli da plate njihove visoke honorare, a to je išlo do te mjere da su i njihovi odabrani kaloskagatoi formirali ligu za sebe i bili potpuno odvojeni od ostatka demosa. Demokratija koju je obilježila pojava i širenje sofista nije uspjela same sofiste izdići iznad ovog ružnog prizvuka arete bez arete, ali jeste uspjela stvoriti mogućnosti, možda ne idealne, da se i oni koji nisu imali do tada utvrđeno plemenito porijeklo ili nisu rođeni u Atini i sami okušaju u stvaranju sopstvenog uticaja i građenju svojih političkih pozicija. To je do pojave sofista bilo nezamislivo. Ne samo zbog toga što je do tada na vlasti bila aristokratija, ili zbog toga što niko nije posjedovao dovoljnu količinu novca za napad na takve pozicije, nego i zbog toga što nisu postojali učitelji koji bi omogućili onima koji žele da sebe pozicioniraju u društvu kao politički uticajne, da to i urade. Sa jačanjem Atine kao centralnog grada nekadašnje Helade i sticanjem ogromnog bogatstva nakon rata s Persijom, stvari se zaista mijenjaju. A sofisti nisu bili samo dobri govornici. Oni su imali svaki svoje sposobnosti i umijeća, pa na primjer, Hipija je bio vrstan u matematici, muzici i astronomiji. Za njih se takođe govorilo da su i nasljednici predsokratovaca i pjesnika.

Kultura obrazovanja u vrijeme Platonovog i sofističkog obrazovanja nesumnjivo je dosegla svoj vrhunac. Postojali su tu i učitelji koji se nisu deklarirali niti kao filozofi niti kao sofisti, a takođe je sa Sokratovom arete postojala i tendencija koja nije zahtijevala javno pokazivanje političkog umijeća niti retoričke sposobnosti, nego ovladavanje vrlinom radi radi vrline. Unutrašnji rast i razvoj pojedinca takođe je stasavao je u tom periodu i u Platonu i Aristotelu je dobio svoj izričaj.

Ukoliko demokratija nije idealno rješenje za razvoj Sokratove vrline, zanimljivo bi bilo istražiti, u jednom od budućih misaonih eksperimenata, koje bi to uređenje pak

omogućilo ravnopravan pristup obrazovanju, a da se ne nastave tradicionalne borbe za prevlast i sticanje moći u bilo kom smislu. Na primjer, to što je neko bio Atinjanin ne mora da znači da je samim tim i posjednik vrline. A sofisti su očigledno propustili da ugrade Sokratovu vrlinu kao okosnicu svoga učenja, tako da bi fokus trebalo staviti i održati na samom obrazovanju i znanju kao vrijednosti koja čini pojedinca pa samim tim i društvo vrijednijim.

Literatura

- A History of Western Philosophy of Education: In Antiquity, Volume 1.* Edited by Avi I. Mintz. Great Britain: Bloomsbury Academic, 2021.
- Aristotel. *Metafizika. Prijevod s izvornika i sedmojezični tumač temeljnih pojmova (grčki, latinski, engleski, francuski, njemački, ruski, novogrčki)* Tomislav Ladan. Zagreb: Signum Medicinska naklada, 2001.
- Platon. *Dijalozi.* Preveo Slobodan U. Blagojević. Beograd: GRAFOS, 1982.
- Mazur, Tamara. „Kvintilijanovi principi odgoja i obrazovanja rimskih govornika“, *Godišnjak Udruženja Bathinus Acta Illirya* VI, (2022), 61–84.
- S.J. Murray, “In Praise of Persuasion: Gorgias’s Encomium of Helen,” *Critical Sense: A Journal of Political and Cultural Theory*, vol. 8, no. 1 (2000): 51–81.
- Stengel, Barbara L. *Responsibility: Philosophy of education in practice.* Great Britain: Bloomsbury Academic, 2024.
- (Cambridge Companions to Philosophy) *The Cambridge Companion to the Sophists.* Edited by Joshua Billings, Christopher Moore. United Kingdom: Cambridge University Press, 2023.
- G U T H R I E, W. K. C. *The Sophists.* London: Cambridge University Press, 1971.
- G U T H R I E, W. K. C. *POVIJEST GRČKE FILOZOFIJE, KNJIGA III, SOFISTI - SOKRAT.* Preveli Juraj Bubalo, Branko Malić i Zora Posinovec. Zagreb: Naklada Jurčić, 2006.
- The Sophists: The Introduction.* Edited by Patricia O’Grady. London: Bloomsbury, 2008.
- Platon. *Država.* Preveli Albin Vilhar i dr Branko Popović. Beograd, BIGZ, 2002.
- Platon. *Protagora, Sofist.* Preveli Koloman Rac i Milivoj Sironić. Zagreb, Naprijed, 1975.
- Platon. *Protagora, Gorgija.* Preveli Mirjana Drašković i Albin Vilhar. Beograd: Kultura, 1968.

THE SOPHISTIC FRENZINESS OF ATHENS: EDUCATION FOR THE POLIS - WHAT'S THE PROBLEM?

Ana Galić

Association Sofia, Banja Luka
ana.galic.bl@gmail.com

In this paper, we will focus on the pros and cons of the teachings used by sophists in the fifth century BC, and try to interpret the relationship between democracy and aristocracy through the prism of virtue. The virtue that Socrates advocated corresponded to the virtue of the aristocracy, i.e. its bearers, the aristos, and the virtue that the sophists taught referred to the members of the kalosakagato, and referred exclusively to skillful handling of words and victory in intellectual debates. We will find out how rhetoric and political science became the scene of Greek competitions, the peak of which takes place precisely in Athens during the time of Pericles and the Polis' enrichment, and how the sophists were the ones who profited the most. We will also determine whether the sophists were the first enlighteners or deservedly bore the infamous epithet of intellectual hirelings, as the majority of Athenians, especially the learned ones, such as Socrates and Plato, derogatorily called them.

Keywords: sophists, education, rhetoric, political science, democracy